

Naspeuringen naar de oude Martinuskerk van Tongelre: De Martinus-klok uit 1467 en de verdwenen klokken

5 Tamelijk verrassend bij het onderzoek naar de afgebroken Martinuskerk, was de herontdekking van de luidklok uit 1467, zoals de auteur eerst dacht. Maar die herontdekking klopte niet, want rond 1990-2005 heeft mevrouw E. van Loon-van de Moosdijk onderzoek gedaan naar oude klokken in Noord-Brabant en wijde omgeving. Zij beschrijft onder catalogusnummer 92 de Martinusklok al tamelijk uitvoerig. In oudere boekjes staat nog een tweede klok genoemd, en zo verschijnt deze klok ook in meer recente publicaties (Wikipedia en afgeleide websites), maar deze is echt al lang verdwenen, omgesmolten door de bezetters in de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor in de plaats is een kleiner klokje gekomen. Hierover direct meer.

Historie van de klokken in de Martinuskerk te Tongelre

15 Volgens de papieren van voor de oorlog - die nog altijd worden nageschreven, o.a. in Wikipedia - zouden er twee klokken in de huidige Martinuskerk hangen. Dat is inderdaad het geval, maar anders dan gedacht. Van de straatkant gezien in de linker toren hangt inderdaad de Martinusklok uit 1467, een zeer oude en zware klok dus. Deze wordt nu nog gebruikt om het uur e.d. aan te geven en als luidklok bij begrafenissen e.d. Er zijn dus ook twee aparte mechanismen om deze twee manieren van luiden te bewerkstelligen. De klok is - mogen we aannemen - bij het gereedkomen van de kerk in 1891 overgebracht van de oude toren naar de nieuwe. In de rechter toren hangt een klein klokje, met overeenkomstig een hogere toon.

25 In 1942 werd door de bezetters een "metaalverordening" uitgevaardigd, waardoor o.a. bronzen klokken gevorderd konden worden voor de Duitse oorlogsindustrie. Inderdaad werden duizenden klokken uit de torens gehaald, op centrale punten verzameld en een groot deel is ook werkelijk omgesmolten. Monumentale klokken werden gespaard. Het lijkt erop dat de klok uit 1752 de klok is die op 22 januari 1943 is geroofd; als 30 afmetingen werden opgegeven 96 cm en een gewicht van ongeveer 550 kg. Enkele dagen later werd ook een klein klokje van 40 kg meegenomen. Deze geroofde klok zou dus de klok zijn die Alexis Petit in 1752 heeft gegoten als opvolger van een gebroken klok. Tussen circa 1648 en 1796 was de kerk niet in gebruik door de katholieken, maar wettelijk genaast door de protestanten. Deze waren zeer 35 klein in aantal, zodat het onderhoud zeer slecht geweest moet zijn. De toren en de klok waren in bezit van de gemeente Tongelre, die daarmee een middel had om alarm te slaan bij rampen. De Martinusklok van 960 kg uit 1467 heeft dus in de oude én nieuwe kerk gehangen. De voorganger van de door Alexis Petit gegoten klok van circa 550 kg heeft in de oude 40 kerk gehangen; toen deze kapot ging is er een vervanger gekomen die ook in de oude als nieuwe kerk heeft gehangen; in 1943 werd deze weggehaald, en hing dus alleen de oude monumentale klok in de nieuwe kerk. Als aanvulling is een klein klokje in de andere kerktoren gehangen.

45 De tweede klok van Alexis Petit

Die tweede oude klok uit 1752 zou de volgende tekst gedragen hebben:
'k Gaf eerst een helderen toon, mijn tongh die deet mij breeken. Alexis Petit heeft mij vernieuwt en doet mij schoonder spreeken. anno 1752
50 Deze tekst zou erop duiden dat er een nog een andere - oudere - klok was die kapot gegaan was en dus door de klokkengieter Alexis Petit opnieuw gegoten is met bovenstaande tekst.

De kerkklokken tijdens de Tweede Wereldoorlog

55 uit: **HET VERZET VAN DE NEDERLANDSCHE BISSCHOPPEN TEGEN NATIONAAL-SOCIALISME EN DUITSCHE TYRANNIE** door dr. S. Stokman O.F.M. (Weert, 10 Augustus 1945)

HOOFDSTUK IV HET VERZET TEGEN MENSCHENROOF EN DIEFSTAL

ART. V. DE DIEFSTAL VAN KERKELIJK GOED

60 De metaalverordening van den Rijkscommissaris van 21 Juli 1942, n. 79, schiep de verplichting metalen voorwerpen aan te geven en de bevoegdheid deze "ten gunste van het Rijk der Nederlanden" (sic!) te confisqueeren. Onder deze metalen voorwerpen vielen ook de kerkklokken, waaruit de volksmond concludeerde: "klokken uit de toren, oorlog verloren!"
[...] Een aannemer uit Heerlen heeft er zich voor geleend dit droevig schouwspel te

65 vertoonen. Tegenstand bieden had geen schijn van succes; slechts heeft de Aartsbisschop alle kerkbesturen gelast een nauwkeurig protocol op te maken van dezen klokken-roof. [...]

Verwijderde klokken

70 Enkele notities en brieven betreffende afgevoerde klokken zijn te vinden in het RHC Eindhoven:

75 Uit St Martinus te Eindhoven straat 't Hofke Provincie N Br., werd op heden 22/1-43 een bronzen klok verwijderd met een diameter van 96 cm en een gewicht van circa 550 kg.

Deze klok werd gemerkt -
De Pastoor Th v. Amstel Th v. Amstel
door De Aannemer [onleesbaar]

80 Uit St Martinus te Eindhoven straat t Hofke Provincie N Br., werd op heden 28/1-43 een bronzen klok verwijderd met een diameter van 40 cm en een gewicht van circa 40 kg.

Deze klok werd gemerkt -
De Pastoor Th v. Amstel

85 De Aannemer [onleesbaar]

RIJKSINSPECTIE KUNSTBESCHERMING

BUREAU NIEUWE UITLEG 28 - 'S-GRAVENHAGE - TELEFOON 115646

No. 10240 'S-GRAVENHAGE 6 September 1945,

90 BERICHT OP SCHRIJVEN VAN: 30 Augustus 1945.

ONDERWERP: klokken.

95 In mijn gegevens vond ik twee klokken, resp. afkomstig uit 't Hofke St. Martinus (No.6 A 573) en Tongelre St. Martinus (No.6 A 630). Indien dit de door U bedoelde klokken zijn, moet ik U tot mijn leedwezen berichten, dat deze naar Duitschland werden vervoerd en voor zoover mij bekend daar zijn versmolten.

DE RIJKSINSPECTEUR KUNSTBESCHERMING. (Dr.J.Kalf).

100 AAN den ZeerEerwaarden Heer Th.van Amstel,
Pastoor St.Martinus,
EINDHOVEN

GEMEENTE EINDHOVEN

105 nr. 7400F Afd.III.

Onderwerp: Eindhoven, 10 December 1945.

Weggevoerde klokken tijdens Duitse bezetting.

AAN:

110 het Kerkbestuur van de R.K.Kerk H.Martinus,
't Hofke, EINDHOVEN.

Voor een paar maanden verschenen in de pers berichten omtrent schepen, welke tijdens de Duitse bezetting bij Urk zijn gezonken en waarvan één schip met kerkklokken geladen was.

115 Voor zooveel nodig deel ik U mede, dat deze klokken naar Amsterdam zijn vervoerd en inlichtingen betreffende deze klokken onder opgave van gespecificeerde en volledige gegevens gevraagd kunnen worden aan den Heer D.S.Gorter, Secretaris der Nederlandsche Klokkenpelvereniging, Sarphatikade 20, Amsterdam(C).
De Burgemeester van Eindhoven,

120 Typ.:W.Cl.

De Martinusklok uit 1467 in Tongelre

Martinusklok, 1467

125 Dm: 114 cm
Hm: 115 cm
Gw: 960 kg
Toon: fis
O.z. nr. 6 M 37

130

De Martinusklok in de gelijknamige kerk in Tongelre (Eindhoven) hangt aan een ijzeren luidbalk en heeft een conisch gevormde, vrij nieuwe klepel met zeskantige vlucht. Zij kreeg door de eeuwen heen enige beschadigingen aan de lip, de meest kwetsbare plek van een klok. Gobelinus Moer bracht boven de letterrand een gotisch rondboogfries met fleur de lis en parelrand aan. De woorden van het opschrift staan dicht op elkaar en worden gescheiden door een vierbladige bloem, gelijk aan die van de gebroeders Hoernken. De tekst begint met een ankerkruis en eindigt met een vijfpuntige ster. Het meest opvallend is een afdruk van een zegel - meer waarschijnlijk - rond pelgrimsinsigne (Ø 25 mm) voorafgaand aan de naam Martinus. De afdruk heeft weinig profiel. Rechtsonder is mogelijk nog een oogje zichtbaar waarmee het op kleding genaaid kon worden. Slechts vaag is een figuurtje met banderol waarneembaar, zodat verdere duiding niet mogelijk is. Gobelinus Moer bracht op de klokken van Hechtel (cat. 131, Maarheeze (cat. 68) en waarschijnlijk ook in 's-Hertogenbosch (cat. 47) pelgrimsinsignes aan. De middeleeuwse Sint-Martinuskerk van Tongelre bezat geen altaar dat aan haar patroonheilige was gewijd. Eertijds was de kerk eigendom van hertogin Johanna. Zij stond deze in 1399 af ten behoeve van een nieuw opgericht kapittel te Eindhoven: de cantor van het capittel kreeg het recht de pastoors te benoemen. Het gebouw, door Schutjes een fraaie oude kruiskerk met een zware toren met lage spits genoemd, werd in 1881 afgebroken om plaats te maken voor het huidige neogotische gebouw.

150

Er zijn - voor zover bekend - geen kerkrekeningen bewaard gebleven met betrekking tot de Martinusklok. Van de oude stukken die Eindhoven aan het begin van de oorlog bezat, bleken er maar twee tot in onze dagen behouden: de Mariaklok uit Strijp (cat. 89) en deze Martinusklok uit Tongelre.

155

In de Sint-Joriskerk van Stratum (Eindhoven) hing voor de Tweede Wereldoorlog ook nog een klok van Willem en Jaspar Moer. Deze Mariaklok (1508) had een doorsnede van 95 cm en een gewicht van 497 kg. Haar opschrift was '+ Maria est nomen meum + anno domini m ccccc vii wilhelmus moer et jaspar fratres me fecerunt'. De klok kreeg in de oorlog nummer 6 C 129 P, werd gevorderd, naar Tilburg gebracht om daar verder te worden onderzocht. Na de oorlog kwam zij terug, scheurde alsnog en werd in 1947 door Petit & Fritsen vergoten, waarmee ook van deze klok slechts archivalisch materiaal bleef bewaard.

160

165

Opschrift:

(ankerkruis) (insigne) martinus*is*myn*naem*myn*gheluyt*sy*got*bequaem*ic*ben*goet*en*wael*gheraect*gobbel*moer*heeft*my*ghemaect* anno*dni*m*cccc*lxviii [...]

(hoogte letterrand: 55 mm; hoogte letters: 23-25 mm)

170

II, 3.1.7 Insignes op de klokken van Gobelinus, Willem en Jaspar Moer

Gobelinus Moer goot tenminste veertien klokken in het oude hertogdom Brabant, waarvan vijf exemplaren behouden zijn gebleven. De oudste hiervan is de Martinusklok uit 1467 in de Sint-Martinuskerk te Tongelre bij Eindhoven (cat. 92). In de letterrand van deze klok bevindt zich een rond insigne met weinig reliëf. Gezien de naam van de klok is een voorstelling van Sint Martinus voor de hand liggend. Deze heilige is echter niet op het afgegoten insigne te herkennen, mogelijk staan er drie figuurtjes op. Een verwijzing naar de Drie Koningen en daarmee naar Keulen is echter voorbarig. Het insigne heeft rechtsonder nog een oogje, waarmee het op de kleding kon worden genaaid.

180

Een afbeelding van een ander zeer bijzonder insigne heeft Gobelinus Moer aangebracht op de Mariaklok (cat. 131) te Hechtel (Sint-Lambertuskerk), gelegen in de Belgische Kempen. In een akte, die 13 mei 1476 is opgemaakt, geeft de toenmalige bisschop van Luik, Lodewijk van Bourbon, aan het kerkbestuur van Hechtel verlof om de oude klokken te hergieten voor het luidhuis op het kerkhof. De financiële middelen werden verkregen

185

uit de verkoop van enkele mud rogge en van een huis dat dreigde in te storten. Nog hetzelfde jaar kreeg Gobelinus Moer opdracht voor het gieten van de klok (Ø 97 cm) die het opschrift kreeg: + *maria vocor me fecit anno domini m cccc lxxvi gobelinus moer.*

Onder de naam, aan de 'achterzijde' van de klok, werd een pelgrimsinsigne aangebracht (79 x 40 mm). [...]

GEMEENTE VAN TONGELRE.

126. DE RENTMEESTER VAN 'S HERTOGENBOSCH EN TURNHOUT VERLEENT MET CONSENT VAN 'S
195 HERTOGEN RAAD EN REKENKAMER DEN GOEDEN LIEDEN VAN TONGELRE OP HUN VERZOEK HET RECHT
OM OP HUN GEMEENTE VOOR HUN HUIZEN EN ERVEN BOOMEN TE POTEN, VIJFENTWINTIG VOET DE
GEMEENTE OP, MITS DE WEGEN NIET BELEMMERD WORDEN, DE EIKELS GEMEEN ZULLEN ZIJN VOOR
DE GERECHTIGDEN IN DE GEMEENTE EN DE BEHOORLIJKE HOUTSCHAT BETAALD WORDE, MACHTIGT
200 HEN DE GEMEENTE TOT DRIE BUNDERS UIT TE GEVEN, TENEINDE VOORLIJF TE KUNNEN BETALEN EN
HUN KERK TE HERSTELLEN, EN STELT VOORLIJF EN ERFTIJS VAST¹⁾).

1) Dit stuk is onvolledig uitgegeven door A. van Sasse van Ysselt, Het recht van
voorpoting op de kanten der openbare wegen in de voormalige Meierij van 's
205 Hertogenbosch (1894) 10, naar het oorspronkelijk in het Rijksarchief in Noord-
Brabant, dat ik daar niet heb kunnen terugvinden.

1470 Augustus 20.

210 Ick Goessen Heym, raedt mijns genadigste heeren shertogen van Bourgondië ende van
Brabant etc., ende sijre genaden rentmr. van Brabant in den bedrijve van
shertogenbossche ende van Turnhout, doen condt allen dengeenen, die dezen brieff
sullen zien of hooren lesen; alsoo die goede lieden ende ingezetenen des dorps van
215 Tongelre bij Eyndhoven mij dickwijle geclaegt ende te kennen gegeven hebben,
allegerende, hoe dat waer were, dat zij in groten gebreecken wesende omme dagelijckx
hout te krijgen, haer huysen ende timmeringe mede te reformeren ende oock te branden
ende anders tot haeren profijten te orboren, mitsdien dat houte aldaer in den dorpe
ende oock anders daaromtrent alsoo vernielt ende afgehouden werdende, dat men dat
niet gevoeghlijcken gekrijghen en konde, ten moste wesen tot grooten costen ende
220 commer der goeder luyden, ende dat alle daghen meer ende costelijcker geschapen soude
wesen te krijgen, tenwaere dat hen hieraff eenige gunste ende gratie van mijnen
voorszeyden genadigsten heeren wegen worde verleent; begeerde alsoo van mij die
voorszeyden goede luyden van Tongelre, hen hierinne van mijnen voorszeyden
genadigsten heren wegen te willen versien ende hen verleenen, dat een yegelijck van
225 hen mochte pooten ende planten voor sijn erve ter gemeynen waert inne jonghe
heesters ende boomen, ende die boomen elck tot zijnen wille wederom uyt ende af te
mogen doen ende vellen ende tot sijnen profijte orboren; ende voort ander hout,
buyten vijffentwintigh voeten ter gemeynen wart in ende op de gemeynen staenden
ende aldaer voort gepoot mogen werdende, tot haeren gemeynen staenden ende aldaer
230 voort gepoot mogen werdende, tot haeren gemeynen proffijt te gebruycken, ende da[t]
al op behoorlijcken houtschat, mijnen voorszeyden genadighen heere ende zijnen
nacomelinghen daerof te betalen; ende dat sij van haere gemeynen mogen uytgeven ende
vercoopen drie bundre, elcken bundre op eenen ouden grooten, mijnen genadighen here
daer jaerlijcks af te betaelen, omme metten penninghen, daerof comende heu[r] kerck
235 te reformeren; presenterende daerof mijnen genadighen here te betalen eens in gereede
penninghen in manieren van voorlijve die somme van twaelf Rijsche guldens, tot
veertigh groote, munten van Vlaenderen, tstuck te reeckenen. Soo ist, dat ick ten
narstigen vervolghende ende menighvuldiger beden der voorszeyden goede luyden van
Tongelre bij advys, raade, wille ende consente der heren van den raden ende der
240 reeckencameren mijns voorszeyden gen. heren tot Brussel, want die beede redelijcken
is, ende om mijnen gen. heren profijten ende sijnen ge. ondersaten voordeel in desen
voort te keeren, uyt crachte mijner officyen van mijnen ge. heren wegens den
voorszeyden goeden luyde, ingezetenen s dorps van Tongelre, ende heuren erven ende
nacomelingen geconsenteert, gewillecoort ende verleent hebbe, consentere, willecore
245 ende verleenen mits desen, dat sij ende elck van hen allomme opter gemeynen van
Tongelre voor sijn huysingen, erven ende goederen aldaer ten beschudde derselver ende
anders om timmerhout ende ander hout te voeden ende te winnen, sal mogen setten ende
planten tot sijnen profijten alderhanden eycken, heesteren ende jonghe boomen,
zooveele him gelieven sal, vijffentwintigh voet diepe terselver gemeynen wart inne,
250 bij alsoo dat zij die straten ende wegen, aldaer gaende, daermede niet en beletten,
maer die laten op haere rechte wijtte ende alsoo, dat daer twee geladen wagenen
malcanderen mogen lijden; dat oock die eyckelen, die daerop sullen wassen, gemeyn
sullen sijn voor dieghene, die in die voorsz. Gemeynen ende plaetsen, daer die geset
ende geplant sullen worden, gerecht sijn; ende dat een jegelijck, soo wanneer hen dat
255 gelieven sal, dese voorszeyden boomen ende pooters voor sijne erve sal mogen afdoen
ende afhouden ende tot sijns selfs profijte orboren ende besigen of die te vercoopen,
soo hen dat gelieven sal, ende wederom jonghe heesters ende poten in die stadt van

260 dien afgehouden boom mogen setten ende planten, behelseliken soo wanneer zij die
 voorszeyden eycken ende boomen ofte eenighe van dien sullen willen afhouden ende die
 vercoopen mijnen gen. heren ende zijnen erven ende nacomelingen, hertoghen en
 hertoghinnen van Brabant, zijnen ofte haeren behoerlijcken houtschat. Item hebben
 voort geconsenteert, gewillecoort ende verleent, consenteren, willecoren ende
 265 verleenen als vooren den voorszeyden van Tongelre, haeren erven ende nacomelingen na
 hen, dat zij alle heester, boomen ende potingen weder setten ende dat buyten den
 vijffentwintigh voeten van der goeder luyder erven ende dat weder afhauwen, alst hun
 geliven sal, behelselijken wegen en straten haer behoerlijcken wijtte als vooren,
 omme datselve hout ofte die penninghen, daeraf comende, te bekeeren totten gemeynen
 gebuycken ende orboren der goeder luyden van Tongelre voorseyden, ende dat oock op
 270 behoerlijcken houtschat als voren. Item hebben voort geconsenteert, gewillecoort ende
 verleent, consenteren, willecoren ende verleenen als boven denselven geburen ende
 ingesetenen van Tongelre van mijns voorszeyden gen. heeren wegen, dat zij drie
 bundren van haere vroenten ende gemeynten sullen moghen vercoopen ende t'erve
 uytgeven, daer thun gelieven sal, int geheel ofte met parceelen, omme mette
 275 penninghen, daeraf comende, t'voorszeyden voorlijff te betalen ende te reformeren
 haere kercke ende grondekijns van Tongelre, ende dat op eenen erfcijs van eenen
 ouden grooten Toirnoysen van elcken bundre jaerlijckx mijnen voorszeyden gen. heren
 ende sijnen oir ende nacomelingen ten gewoonelijcken chijnsdaghen van Tongelre daeraf
 te betalen, ende daertoe omme die somme van twaelf Rijnssche gulden, tot veertigh
 280 grooten, munten van Vlaenderen, elken der voorseyden gulden te reeckenen, eens in
 mijnen handen tot mijns gen. heren behoeff in maniren van voorlijff met gereede
 penninghen te betalen, daeraf ick schuldigh sal sijn reeckeninghe ende ontfanck te
 doen mijnen voorszeyden gen. heren in mijner reeckeninghen. Ende hebbe in den name
 mijns voorszeyden gen. heren van mijner officyen wegen gelooft ende gelove mits desen
 285 den voorszeyden goeden luyden ende ingesetenen van Tongelre ende heuren erven ende
 nacomelinghen na hun dese voorszeyden verleeninge ende consenteringe vast ende
 stedigh te houden ten eeuwighen dagen sonder eenigh wederseggen, behoudelijck in al
 denselven mijnen gen. heren zijner heerlijckheyt ende eenen jegelijcken andren sijn
 rechte. Ontbiede daerom ende beveelen alle ambachte(re)n, richteren ende dienaren,
 290 mijns gen. heren stadthouderen, nu zijnde ende namaels wesende, den voorszeyden
 geburen ende ingesetenen van Tongelre, nu zijnde, ende haeren erffgenamen ende
 nacomelinghen na hen van den voorszeyden consente ende verleeningen vastelijcken en
 vredelijck doen ende laten gebuycken in dier maniren boven geschrevenen, sonder hen
 daertegen eenige hinder, commet ofte letsel te doen ofte laten geschieden in eeniger
 295 opten twintigsten dagh der maent van Augusto int jaer (ons) Heren duysent vierhondert
 en tseventigh.

Zeventiende-eeuwsch afschr. - Rijksarchief in Noord-Brabant; Leen- en Tolkamer, E. 269.

300